20/01/2019

Τοιχογραφίες από την Ι.Μ. Αγίου Νικολάου των Φιλανθρωπηνών

/ Ιερές Μονές

Στη δυτική πλευρά του Νησιού των Ιωαννίνων, λίγο πάνω από το χωριό και δίπλα στο μονοπάτι που φέρνει στη γειτονική μονή του Στρατηγοπούλου, η μονή του Αγίου Νικολάου των Φιλανθρωπηνών αγναντεύει από το ύψωμά της τη λίμνη. Θροΐσματα από τις καλαμιές χαμηλά και γλυκολαλιές των πουλιών, η γαλήνη στο λιόφωτο του προαύλιου και ο σεμνός λόγος της κυρα-Αγγελικής που χρόνια πολλά διακονεί τη μονή, συνοδεύουν τον επισκέπτη. Στο καθολικό τον προσμένουν οι θαυμαστές ιστορίες των τοιχογραφιών, οι επτά σοφοί των Ελλήνων και οι Φιλανθρωπηνοί.

Η μονή του Αγίου Νικολάου των Φιλανθρωπηνών, η σπουδαιότερη της μοναστικής πολιτείας που ησύχαζε στο νησί, ήταν κτητορική της αρχοντικής οικογένειας που ως ηπειρωτικός κλάδος του μεγάλου βυζαντινού οίκου των Φιλανθρωπηνών, βρισκόταν εγκατεστημένη στα Γιάννενα το 13ο αι., τότε που άρχιζε η ιστορία του μοναστηριού. Το 1291/92 ο Μιχαήλ Φιλανθρωπηνός, ιερέας και οικονόμος της

Μητροπόλεως Ιωαννίνων και στα στερνά του υποψήφιος του μητροπολιτικού θρόνου (1341/42), ανακαίνισε το ναό του Αγίου Νικολάου – καθολικό της μονής που γνώρισε την ακμή της το 16ο αι. Με Φιλανθρωπηνούς ηγούμενους, τους ιερομόναχους Νεόφυτο (+1531/32) και Ιωάσαφ (+1568) ο ναός ανακαινίστηκε σε τρεις διαδοχικές φάσεις εργασιών και διακοσμήθηκε με τοιχογραφίες (1531/32 ίσως, 1542 και 1560) που του δίνουν τη θέση εξέχοντος μνημείου της μεταβυζαντινής τέχνης. Τα οικοδομικά στοιχεία και του διακόσμου επαληθεύουν όσα της ιστορίας του προσπορίζουν οι πολλές επιγραφές στις τοιχογραφίες, κτητορικές, επιτύμβιες στην παράσταση των κοιμημένων Φιλανθρωπηνών στο νάρθηκα και άλλες σε μεσιτείες και παρακλήσεις του Αγίου Νικολάου και της Παναγίας στον Χριστό υπέρ του Ιωάσαφ του Φιλανθρωπηνού και «των αυτού φοιτητών» (μοναχών).

Το καθολικό και πιθανώς η ερειπωμένη τράπεζα, το διώροφο κτίριο των κελλιών, ερείπια πια άλλου κτιρίου, το Κοιμητήριο και ο περίβολος συγκροτούν τη διαλυμένη μονή στη σημερινή της κατάσταση. Στην πλούσια βιβλιοθήκη της άλλοτε είχε τον περίφημο «Κουβαρά», χαμένο σύμμικτο κώδικα με χρονικά της Ηπείρου και ενθυμήσεις. Οι ιστοριογράφοι του παρελθόντος και ο θρύλος, της χρέωσαν τη λειτουργία Σχολής και Κρυφού Σχολειού ύστερα. Το καθολικό βορειοδυτικά είναι απέριττο λιθόχτιστο οικοδόμημα, κλεισμένο στον περίβολο από την ανατολική και τη νότια πλευρά, όπου βρίσκεται η είσοδος. Το απαρτίζουν ο κυρίως ναός, ο ευρύχωρος νάρθηκας – λιτή και τρεις εξωνάρθηκες (εξαρτικοί στις επιγραφές).

Είναι οι τοιχογραφίες που λαμπρύνουν το κτίσμα. Απλώνονται σε εκατοντάδες

τετραγωνικά μέτρα αδιάσπαστης σχεδόν επιφάνειας στους θόλους και τους τοίχους ώς κάτω, όπου οι μοναχικές μορφές των αγίων στον κυρίως ναό και το ιερό, το νάρθηκα και τους εξαρτικούς ιστορούν τα μεγάλα ψυχωφελή και σπουδαία της Ορθοδοξίας, με συνέπεια στη λειτουργική χρήση και σημασία των χώρων, με αφάνταστο πλούτο σκηνών, σε μέγεθος φορητής εικόνας συνήθως. Οργανωμένες στην αφηγηματική διαδοχή τους με τάξη, σε εικονογραφικούς κύκλους που απορρέουν, συντείνουν και συνάπτονται με τις μεγάλες συνθέσεις στους θόλους και στα μέτωπα των τοίχων, έχουν έκταση και αριθμούς παραστάσεων και προσώπων που πραγματικά δε βρίσκουν το όμοιο τους στη μνημειακή ζωγραφική των μετά την Αλωση χρόνων. Το μεγαλεπήβολο έργο, που φαίνεται ότι άρχισε ο Νεόφυτος με την τοιχογράφηση του ξυλόστεγου τότε κυρίως ναού (1551/53), ανήκει κατά κύριο λόγο στον Ιωάσαφ τον Φιλανθρωπηνό, που προχώρησε και ολοκλήρωσε την εκτεταμένη διακόσμηση των ανακαινισμένων με θολοσκέπαστες οροφές χώρων το 1542 και 1560.

Η ευαγγελική διήγηση με έμφαση στα Πάθη και την Ανάσταση και με εισαγωγικές θεομητορικές παραστάσεις στον κυρίως ναό, όπου η Παναγία Πλατυτέρα κοσμεί την αψίδα του Ιερού, ο Ακάθιστος Υμνος και το Μηνολόγιο (Σεπτέμβριος – Νοέμβριος) στο νάρθηκα και στο βόρειο εξωνάρθηκα (Δεκέμβριος – Αύγουστος), ιστορίες της Παλαιάς Διαθήκης στο βόρειο και το νότιο και οι παραβολές του Χριστού στο δυτικό εξωνάρθηκα συνιστούν τους κύριους σε ανάπτυξη εικονογραφικούς κύκλους που αναδεικνύουν, στο ιστορικό γίγνεσθαι της Εκκλησίας, την αλήθεια και την ενότητα των Γραφών. Βιβλικές προεικονίσεις της Παναγίας και άλλες του Πάθους, θέματα της Παλαιάς Διαθήκης και παραβολές του Χριστού με παραστατικές αναφορές στη θεολογική ερμηνεία τους, συνάδουν στο προβαλλόμενο μυστήριο της θείας οικονομίας. Το δογματικό λόγο κορυφώνουν οι κυκλικές, όπως σε τρούλο, κεντρικές συνθέσεις θόλων με τον Χριστό στη δόξα, των Αίνων στο δυτικό εξωνάρθηκα, τον της Μεγάλης Βουλής Αγγελο σε όραμα προφητών στον νάρθηκα και τον μεγαλόπρεπο Παντοκράτορα με τους αγγέλους και προφήτες στον κυρίως ναό.

Ο εικονογραφημένος πλούτος συμβαδίζει με τέχνη υψηλού επιπέδου. Στις διαδοχικές ζωγραφήσεις που διαμόρφωσαν σύνολο άρτιο και σπουδαίο συμμετείχαν πολλοί ζωγράφοι, ικανοί και έμπειροι όλοι, μερικοί εξαιρετικοί καλλιτέχνες. Το προσωπικό, συχνά ευδιάκριτο ύφος τους προσανατολίζεται άνετα στις επιταγές του συλλογικού της ομάδας, που έντεχνα συναιρεί τις ατομικές διαφορές με καθορισμένους από τον μαΐστορα του συνεργείου κανόνες και με αρχές που προσδιόριζε ώς ένα σημείο ο αμέσως προηγούμενος διάκοσμος. Οι διαβαθμίσεις ενιαίου ουσιαστικά ύφους και ήθους της τέχνης στο διάστημα των τριάντα χρόνων που κράτησε, με μακριά διαλείμματα, η τοιχογράφηση του ναού είναι αποκαλυπτικές. Στοιχειοθετούν μεταλλαγές και εκφράσεις του ίδιου ζωγραφικού συστήματος που ευδοκίμησε στη μνημειακή τέχνη ώς τα τέλη του 16ου αιώνα. στην Ηπειρο, όπου προωτοεμφανίζεται στην περιοχή των Ιωαννίνων, μάλιστα στη μονή των Φιλανθρωπιών, και ευρύτερα στην κεντρική και τη βόρεια Ελλάδα. Και όχι μόνο η πρώτη εμφάνιση της τοπικής ηπειρωτικής σχολής, όπως την ονομάζουμε, στον αριστουργηματικό αρχικό διάκοσμο του κυρίως ναού της μονής αλλά και μερικά από τα καλύτερα και σημαντικότερα έργα της σημειώνονται στη μονή των Φιλανθρωπηνών και τη γειτονική του Στραγητοπούλου. Οι μόνοι με το όνομά τους γνωστοί ζωγράφοι της σχολής, ο σπουδαίος Φράγγος Κατελάνος και οι αδελφοί ιερέας Γεώργιος και Φράγγος

Κονταρής, ξενοτοπίτες και οι τρεις από τη Θήβα, είναι πολύ πιθανό ότι εργάστηκαν στις δύο τελευταίες διακοσμήσεις της μονής των Φιλανθρωπηνών, του 1542 και 1560. Η διαλεκτική αφηγηματική πλοκή, η εύγλωττη κίνηση, η δραματική χροιά και η αληθοφάνεια των δρωμένων, η πυκνή και εύρυθμη σύνθεση, η διακοσμητική χάρη και η χαρά του χρώματος, αποτελούν χαρακτηριστικά της γνωρίσματα, που στις τοιχογραφίες της μονής των Φιλανθρωπηνών φτάνουν σε κορυφαίους τόνους πρότυπης τέχνης.

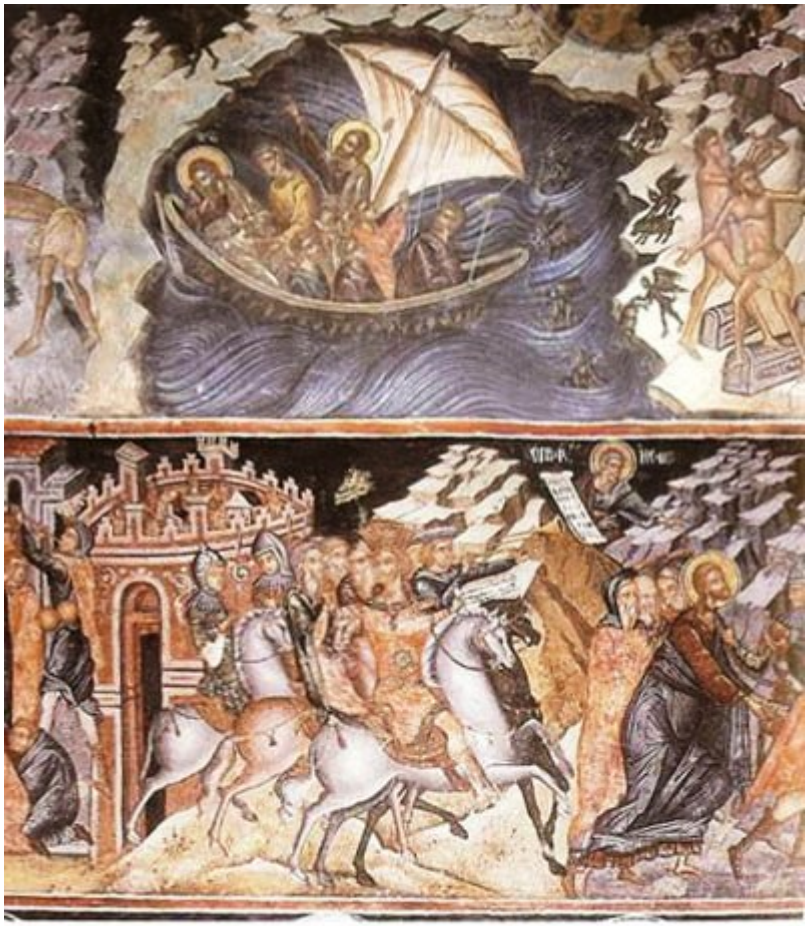

Μονή Φιλανθρωπηνών. Κυρίως ναός. Βόρειος τοίχος. Ο Χριστός επιτιμών τους ανέμους – Ίαση δαιμονισμένων (πάνω). Ο Πιλάτος και η έφιππη συνοδεία του – Ο Ελκόμενος (κάτω)

Μονή Φλανδρκηνών. Λιτή, νότιος τοίχος. Τα μαρτύρια των αγίων Αρτέμονος, Πελαγίας και του Αποστόλου Ιακώβου του Αλφαίου (πάνω). Τα μαρτύρια των αγίων Πορφυρίου, Νικάνδρου, Ερμαίου και Παύλου Ομολογητού (κάτω)